

DİYARBAKIR'IN TARİHİ SESLERİ

Diyarbakır Suriçi Bölgesi'nde Akustik Mirasın Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi¹

HISTORICAL SOUNDS OF DİYARBAKIR

Documentation and Evaluation of Acoustic Heritage in Diyarbakır Suriçi Region

Derya ÇAKIR AYDIN² -Neslihan DALKILIÇ³ -Felat DURSUN⁴ -Berivan ÖZBUDAK AKÇA⁵ -
Yahya MELİKOĞLU⁶

Öz

Günümüzde kültürel miras algısı yalnızca somut kültür varlıklarıyla temsil edilmekten çıkıp, somut olmayan kültür varlıklarını da içermeye başladığından akustik mirasın önemi daha belirgin hale gelmiştir. Kentsel ve kültürel seslere olan farkındalığı arttırmaya ve bu seslerin korunmasına yönelik uygulamalar ışığında yürütülen bu çalışmada, Diyarbakır Suriçi Bölgesi'ni içeren Miras Alanındaki akustik mirası oluşturan sembol seslerin tespiti, belgelenmesi ve dijital bir ortamda paylaşılması amaçlanmıştır. Yapılan gözlemler, ses yürüyüşleri ve kullanıcılarla gerçekleştirilen görüşmeler ile Miras Alanı içerisinde yer alan sembol sesler tespit edilmiştir. Sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir aşama olan ses kaynaklarının belgelenmesi sürecinde, sembol sesler kaydedilerek belgeleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Sembol seslerin, kullanıcıların katkıda bulunup geliştirebileceği dijital bir ortamda paylaşılmasının da hedeflendiği bu çalışmada sembol sesler, Soundsslike dijital platformuna yüklenmiştir. Çalışmanın devamında dijital arşivin genişletilmesi planlanmaktadır. Akustik mirasın sürdürülebilirliği açısından, Diyarbakır Suriçi Bölgesini de içeren Miras Alanına özgü, korunması öncelikli ses kaynaklarının belirlenmesi ve bu seslerin yeni araştırmalarla kayıt altına alınması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Suriçi, akustik miras, somut olmayan kültürel miras, işitsel peyzaj, sembol sesler

Abstract

Today, the importance of acoustic heritage has become more evident since the perception of cultural heritage is not only represented by concrete cultural heritage but also includes intangible cultural heritage. In order to protect and increase the awareness of urban and cultural sounds, this study aims to identify, document and share in a digital platform the soundmarks that constitute the acoustic heritage of Diyarbakır Suriçi region. Through the study, the soundmarks of the Suriçi region were determined by performing sound walks and interviews with the users. In the process of documenting sound sources which is an important step in ensuring sustainability, soundmarks have been recorded and documented. Soundmarks are also uploaded to the Soundsslike Digital Platform where users can contribute and develop. It is planned to expand the digital archive in the following steps. It is crucially important for the sustainability of acoustic heritage to identify the vulnerable and unique sound sources wave in the Heritage Site, including the Suriçi region and record and protect new sounds via new projects.

Keywords: Diyarbakır Suriçi, acoustic heritage, intangible cultural heritage, soundscape, soundmarks

¹Bu makale, 28.03.2018 tarihinde Dicle Üniversitesi'nde düzenlenen ve DÜBAP tarafından desteklenen (Proje No: KVKUAM.18.001) "Diyarbakır'ın Tarihi Sesleri: Diyarbakır Suriçi Bölgesinde Akustik Mirasın Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi" konulu çalıştay kapsamında hazırlanmıştır. Makalede yazarların katkı oranları eşittir.

²Dr.Öğr.Üyesi, Dicle Üniversitesi, dryckr@gmail.com, Orcid:0000-0002-1376-8444

³Prof.Dr., Dicle Üniversitesi, nesdalkilic@gmail.com, Orcid:0000-0003-3920-9904

⁴Arş.Gör.Dr., Dicle Üniversitesi, felatdursun@gmail.com, Orcid:0000-0002-8760-3984

⁵Dr.Öğr.Üyesi, Dicle Üniversitesi, ybbudak@gmail.com, Orcid:0000-0001-9457-9145

⁶Arş.Gör., Harran Üniversitesi, ymelikoglu2@gmail.com, Orcid:0000-0002-9815-0925

1. GİRİŞ

Geride bıraktığımız yüzyılın sonlarına kadar kültür varlıkları algısı, sadece somut olan varlıklar ekseninde tartışılmaktaydı. Öte yandan uzun yıllar göz ardı edilen, korunması dahi düşünülmemiş ve “somut olmayan” olarak tanımlanan başka kültürel değerler de bunmaktaydı (Lenzerini, 2011; Vecco, 2010). Kültürel miras algısındaki değişimin ve insanlığın ortak değerlerini koruma noktasında artan bilincin de etkisiyle kültürel miras kavramı yalnızca somut kültür varlıklarıyla temsil edilmekten çıkıp, somut olmayan kültür varlıklarını da içeren bir düzeye gelmiştir. Somut olmayan kültürel miras, geçmişten günümüze farklı kuşaklar aracılığıyla taşınan ve aralarında sözlü gelenek ve anlatıların, şölensel etkinliklerin, el sanatlarının veya doğaya ve evrene ilişkin bilgi ve becerilerin de bulunduğu kültür mirası olarak tanımlanmaktadır (UNESCO, 2018).

UNESCO tarafından tescillenen “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi” içerisinde dünya üzerindeki farklı ülkelere has çeşitli kültürel değerler, “*Dünya Mirası*” olarak kabul edilmiştir. Aralarında, Yunanistan’ın Sakız Adası’nda geleneksel hale gelen “*Sakız Yetiştiriciliği*”, İtalya’da kendi içerisinde bir dizi geleneği, beceriyi, ritüeli ve sembolü barındıran “*Akdeniz Diyeti*” veya Arjantin ve Uruguay’ın geleneksel dansı olan “*Tango*”nun da yer aldığı bu listeye, Türkiye’den de “*Mevlevi Sema Törenleri*”, “*Türk Kahvesi ve Geleneği*”, “*Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı*”nın yanı sıra yakın zamanda, Doğu Karadeniz’de insan yaratıcılığının bir örneği olan ve halk arasında “kuşdili” olarak bilinen “*Islık dili*” de eklenmiştir (UNESCO, 2018).

Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı, 4 Temmuz 2015’te insanlığın ortak mirası olarak kabul edilip, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınmıştır (UNESCO, 2015). Miras Alanı sınırları ve tampon bölgesi, aralarında Diyarbakır Surlarının da bulunduğu çok sayıda somut kültür varlığı ile somut olmayan birçok kültürel değeri barındırmaktadır. Somut olan kültürel mirasın ancak ve ancak somut olmayan kültürel miraslar aracılığıyla mana kazanacağından hareketle (Almeida-Klein & Pérez de Cuélla, 1996), Diyarbakır Suriçi Bölgesi’ndeki binyıllara dayanan ve devamlılık arz eden dinamik yaşantısının sonucu olarak ortaya çıkan somut olmayan kültürel değerlerin tespit edilip belgelenmesi, bu değerlerin somut olan kültür varlıklarıyla ilişkisini ortaya çıkarma ve devamlılığını sağlama açısından önemlidir. Bünyesinde çok kültürlü yaşama, komşuluk ilişkilerine, sokak oyunlarına, zanaata, gastronomiye ve ritüellere dair miras niteliğinde özgün örnekler barındıran bu alanda, farkındalığı belki de en düşük düzeyde kalan değerlerden biri de günlük hayatımızın ve kültürümüzün ayrılmaz parçası olan işitsel değerleri temsil eden akustik mirastır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda akustik miras özellikle “işitsel peyzaj” kavramıyla ele alınmaktadır. Bir alanın işitsel kimliğini tanımlayan bu kavram, Schafer (1994) tarafından görsel peyzajın işitsel karşılığı olarak ortaya konmuştur. İşitsel peyzaj çalışmalarında ses kaynakları ve genel ses kompozisyonu, tüm çevrenin özelliklerinde önemli bileşenler olarak kabul edilmekte (Dokmeci Yorukoglu & Kang, 2016) ve kentsel akustiğin değerlendirilmesinde incelenen alana özgü sembol seslere önem verilip bu seslerin korunmasını sağlamaktadır (Özçevik & Yüksel Can, 2013). Sembol sesler, işitsel peyzajın ana bileşenlerinden birisi olup açık ya da kapalı mekânların kimliğini tanımlayan seslerdir. Topluma özgün akustik hayatı tanımladıkları için dikkatlice dinlenildiğinde kolayca tespit edilirler. Akustik açıdan bulunduğu ortamı tanımlayıcı nitelikte olduklarından ve toplumun karakterini yansıtmalarından dolayı sembol sesler, korunması gereken seslerdir (Özçevik, 2012).

Diyarbakır Suriçi Bölgesi, tarihi gelişimi süresince özgün ve kültürel miras niteliğinde birçok sembol sesi barındırmıştır. İnsan, doğa, dini sesler dışında bölgeye özgü çeşitli

geleneklere, etkinliklere, zanaatlara ve sokak mesleklerine ait birçok sembol ses Suriçi’nde işitilmektedir. Bölgede bulunan akustik miras niteliğindeki sembol seslerin (insan, doğa, dini, eğlence, etkinlik, zanaat, gelenek, vb.) kullanıcılar üzerindeki algısını belirlemeye yönelik yapılan alan çalışmalarında (Çakır Aydın, Uysal, & Özbudak Akça, 2015; Çakır Aydın, Uysal, & Özbudak Akça, 2017a; Çakır Aydın, Uysal, & Özbudak Akça, 2017b), bu ses kaynaklarından özellikle de din, gelenek, zanaat alanlarındaki sembol sesler, kullanıcılar tarafından memnuniyet verici bulunmuş ve sürdürülmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Akustik mirasın sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için öncelikli olarak günümüzde işitmeye devam eden sembol seslerin tespit edilip, bu ses kaynaklarının belgelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan çalışmada ilk olarak, Diyarbakır Suriçi Bölgesi’ni de içeren Miras Alanı ve tampon bölgesinde yer alan, somut olmayan kültür varlığı olarak kabul edilen akustik miras niteliğindeki sembol sesler tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Çalışma kapsamında, alanda bulunan sembol seslerin (akustik mirasın) paylaşılacağı ve kullanıcıların katkıda bulunabileceği, interaktif bir platformun hayata geçirilmesi planlanmıştır.

2. YÖNTEM

Birçoğumuz günlük yaşantımız içerisinde çevremizde var olan ve duyuşsal algımızı etkileyen etmenleri fark etmeyiz. Oysaki algımızı etkileyen görsel, işitsel, dokunsal, kokusal, tatsal etmenlerle bulunduğumuz çevreyi algılayabilir ve tanımlayabiliriz. İşitsel algımızı etkileyen ve bulunduğumuz çevreyi tanımlayan sembol seslerin tespit edilip belgelenmesi, sürdürülebilirlik açısından oldukça önemli bir aşamadır. Sadece tespit ve belgeleme ile sınırlı kalmayıp edinilen verilerin paylaşımını sağlamak da bu çalışmanın hedeflerinden birisidir.

Diyarbakır Suriçi Bölgesi Miras Alanındaki sembol seslerin tespiti, belgelenmesi ve dijital bir ortamda erişimin ve paylaşımın sağlanabilmesi için üç aşamalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada Diyarbakır Miras Alanında yer alan sembol sesler tespit edilmiştir. İkinci aşamada, tespit edilen sembol seslere ait ses kayıtları ve görsel kayıtlar için alan çalışması yürütülmüştür. Üçüncü aşamada ise elde edilen ses kayıtları ve görsel kayıtlar laboratuvar çalışması ile dijital bir platformda paylaşılmıştır.

2.1. Sembol seslerin belirlenmesi

Çalışmanın ilk aşamasında, Diyarbakır Suriçi Bölgesi ve yakın çevresini kapsayan miras alanını ve tampon bölgeyi işitsel anlamda tanımlayan sembol sesleri belirleyebilmek için ses yürüyüşleri yapılmıştır. Ana caddelerden başlayıp sokaklara doğru yürünerek birçok ses kaynağı tespit edilmiştir. Ses yürüyüşleri ile birlikte Diyarbakır Suriçi bölgesinde doğmuş, çocukluk ve gençlik yıllarını bölgede geçirmiş kullanıcılarla da yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden, bölgenin özgün noktalarında işitilebilecek ses kaynaklarının varlığı hakkında görüşler derlenmiştir.

Suriçi’nde yapılan gözlemler, incelemeler, yürüyüşler ve eski kullanıcılarla yapılan görüşmeler ile miras alanı ve tampon bölge içerisinde yer alan sembol sesler tespit edilmiştir. Bu sesler; doğa, din, eğlence, etkinlik, sokaktaki meslekler (ürün satışı ve hizmet satışı), ulaşım, yiyecek/içecek, zanaat, gündelik yaşam ve gelenekler kategorisinde sınıflandırılmıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1’de farklı kategorilerde anlatılan birçok ses, özellikle kentte yaşayan yaşlılar tarafından büyük bir heyecanla anlatılmış, bu durum seslerin bir kültür mirası olarak toplum hafızasında nasıl yer edindiğinin de önemli bir kanıtı olmuştur. Sembol seslerin hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan tespit edilenlerinin bir kısmı aşağıda detaylı anlatılmıştır:

Çizelge 1. Diyarbakır Suriçi Bölgesi’nde sembol seslerin sınıflandırılması

KATEGORİ	İÇERİK
Doğa	Dicle Nehri, Fiskaya Şelalesi, Hevsel Bahçeleri’ndeki kuş türleri (kırlangıç, leylek, güvercin, keklik vb.), hayvanlar, rüzgâr
Din	Ezan, çan, ayin, sela, mevlit, erbane ⁷ ile ilahi, kaside, telkin, ağıt
Eğlence	Düğün (davul, zurna, kaval, zılgıt, çepik ⁸ , vb.), Dicle Nehri kenarı eğlence etkinlikleri, müzikal etkinlikler
Etkinlik	Miting, resmigeçit, iftar çadırı
Sokaktaki Meslekler (Ürün satışı)	Sigara kâğıdı, çakmak taşı, benzin, urum dutu, karadut, beyaz dut, şeftali, nane, incir, pamuklu şeker, Şam şekeri, yuvarlak tatlı, simit, kaynamış nohut, elmalı şeker, dondurma, pandispanya, kahke, sakız, su, ayran, limonata, meyan şerbeti, odun, kurbanlık kuzu/ keçi satıcıları ve kepek alanlar
Sokaktaki Meslekler (Hizmet satışı)	Odun kıran, soba kuran, kuyu temizleyen (kuyu paklayan), dam loğlayan, bulgur çeken, bıçak bileyen işçiler
Ulaşım	El arabası, atların yürümesi, atların kırbaçlanması, atların boynundaki ziller, araç trafiği, dolmuş muavini, tren düdüğü
Yiyecek/İçecek	Çay karıştırma, karpuzun kelek /tok test edilmesi, dut silkeleme, buğday dövme, tokmakla et dövme
Zanaat	Demirci, bakırcı, kazancı, ayakkabıcı, taş ustası, terzi, marangoz, kasap
Gündelik Yaşam	Yöresel dualar ve beddualar, kapı tokmağı, tulumbadan su çekilmesi, havuzun fiskiyesinden suyun akışı, dam saçağının tokaçlanması, kar küreme, oyun oynayan çocuklar, takunya ve pençeli kundurayla yürüme, yün çırpma, çamaşır ve yün tokaçlama, avlunun süpürülmesi, avluda kilim çırpılması, avluda odun kırılması, sobada ateş yakılması
Gelenek	Dengbêjler, ağıtçılar, yöresel ağızlar

SEMBOL SESLER

Çok zengin bir kültür mirasına sahip olan kentte farklı dinlere ait ibadet yapıları bulunduğundan, aynı anda farklı ibadet seslerini duymak mümkündür. Çan sesleri ile ezan seslerinin birlikte yankılandığı sokaklar, kültürel zenginliğin en büyük göstergesiydi.

Kiliselerde çocuklar, gençler ve rahiplerden oluşan ayin ve ilahi grupları güzel sesleri ile bölgeye has makamlarla ilahiler okur, cemaat bu sesleri dinlerken kendinden geçirdi

(Kırmızı, 2009). Çan sesi ve ayin sesi gibi bazı sesler, geçmişte yoğun olarak duyulurken; günümüzde bu dini yapıları kullanan cemaatlerin sayısının azalmasından dolayı, daha az duyulmaktadır.

Kentin en önemli dini yapılarından biri olan Ulu Cami’de ezan ve sela seslerinin yanında, okunan mevlit sesleri ve hafızlar tarafından Cuma akşamları cami avlusunda erbane çalınarak okunan Kürtçe ilahiler, kent hafızasında yer edinen önemli seslerdendi.

Mevlithan Mustafa, 1960’lı yıllarda Melik Ahmet Camii’nin minaresinden güçlü sesiyle okuduğu sabah ezanı için “*Sesim, Urfa Kapı’nın duvarlarına çarpar, geri döner ve her eve ulaşırdı*” diyerek sesinin ne kadar gür olduğunu belirtir ve namaz sonrası çarşıya inince hem Müslüman hem Hristiyan çarşı esnafının “*Bu sabah yine senin güzel sesinle ihya olduk*” dediklerini anlatırdı (Ş. Diken, Kişisel Görüşme, 2018).

Biri vefat ettiğinde, herkesin haberdar olması ve cenazeye katılabilmesi için, mahalle camisinin minaresinden veya Ulu Cami’den “sela” okunurdu. “*Salât-u Selam*” okunduktan sonra “*Vefaaaat eden ..... oğlu/kızı/hanımı/babası veya kardeşi ..... cenazesiiii öğle namazından sonra ..... camiden kaldırılacaktır. Ruhi için el Faaaaaatiha*” diye iki kez söylenirdi (Korkusuz, 2007). Sela okunduğu zaman herkes sesi en iyi duyabileceği yere; pencereye, kapıya veya avluya çıkar, pür dikkat kesilerek kimin vefat ettiğini öğrenmeye çalışırdı.

Diyarbakır’da, Perşembe günleri ikindi namazından sonra mezarlığa gidilip, su, şeker, bisküvi ve sadaka dağıtılır, erbane çalınarak ilahiler okunurdu. Müslümanlarda defin esnasında okunan telkin duası ve yakılan ağıtlar, hafızalarda yer eden hüznü seslerdendi.

Kentteki en büyük eğlence etkinlikleri düğünlerdi ve farklı dinlerin düğün törenlerinde müzikli eğlenceler düzenlenirdi. Genellikle evlerin büyük avlularında düzenlenen düğünlerde; davul, zurna, kaval ve erbane en çok kullanılan müzik aletleriydi. Bazı Müslüman ailelerin düğünlerinde, zurnanın haram olduğuna inanıldığı için, sadece kaval ve erbane çalınırdı.

Zılgıt (*Ti-li-li, ti-li-lii*) bölgede yer alan tüm toplulukların ve farklı kültürlerin sevinç çığılığıydı. Günümüzde de kullanılan ve bölgeye özgü önemli bu ses, özellikle sesi gür kadınlar tarafından; düğünlerde, nişanlarda, sünnetlerde çağrılıp söylenir ve “*Ti-li-li*” siz sevinç olmazdı (Margosyan, 1997). Zılgıt sesleri o kadar güçlü olurdu ki gelin alayı geldiği zaman sokak sakinlerinin tümü sesi duyup kapıya, pencereye veya dama çıkardı. Zılgıt çekenin sesinin gücüne göre bazen birkaç dakika süren zılgıtlar çekilirdi. Genellikle mutlu zamanlarda çekilen zılgıt, bazen de acılı zamanlarda duyulurdu.

Dicle Nehri kenarındaki bağ ve bostanlarda yedi sekiz ay saz ve söz musiki âlemleri olurdu. Geceleri çok sayıda fanus, meşale, çıra ve tahta parçaları üzerinde mumlar dikilerek yakılır, tahtalar iplerle sahilden sahile çekilerek nehir aydınlatılırdı. Ut, tambur, santur, kanun, çenge, ney ve diğer müzik aletleriyle sabah namazına kadar süren müzik etkinlikleri yapılırdı. Dost meclislerinde, hamamlarda, bağlarda, konaklarda, köşklere, mesire alanlarında da erkek ve kadın topluluklarında ayrı ayrı benzer musiki etkinlikleri düzenlenirdi (Kırmızı, 2009).

Geçmişte Ulu Cami’nin önündeki meydan her zaman insan seslerinin duyulduğu canlı ve hareketli bir merkezdi. Burada mitingler ve toplantılar yapılır, meydan önündeki caddede resmigeçitler düzenlenirdi.

Tarihin her döneminde canlı bir ticaret hayatına sahne olan Diyarbakır’da, çarşıdaki yoğun ticari ortamın yanında, sokaklarda dolaşarak günlük ve mevsimlik ürün veya hizmet satan “*seyyar satıcılar*” vardı. Bu satıcılar, sattıkları ürünü veya hizmeti ihtiyacı olanlara duyurmak ve müşteri çekmek için, seslerini bazen ilgi çekici bazen de insanları rahatsız edici bağırışlarla duyurmaya çalışırlardı. Seyyar satıcılar; değişik tonlarda, genellikle ilk

duyulduğunda hemen anlaşılmayan, bir süre sonra sıradanlaşan bu sesleri; yerel dilleri ve lehçeleri kullanarak, kelime içindeki bazı sesli harfleri uzatarak söylerdi. Bu sesler sokak hayatına hareket katmaktaydı.

Manifaturacılık görevini bohçacı kadınlar, sebze meyve satıcılığını genellikle erkek el arabacıları yapardı (Korkusuz, 2007). Bazen de satıcılar küçük çocuklar olurdu. Seyyar satıcıların müşterileri genellikle kadınlardı. Sigara kâğıdı, çakmak taşı, benzin, urum dutu, karadut, beyaz dut, şeftali, nane, incir, pamuklu şeker, Şam şekeri, yuvarlak tatlı, simit, kaynamış nohut, elmalı şeker, dondurma, pandispanya, kahke, sakız, soğuk su, ayran, limonata, meyan şerbeti ile kurbanlık kuzu ve keçi satıcılarını Diyarbakır sokaklarında yüksek sesle kesilmeyen çığırtıları ile duymak mümkündü. Bu satıcıların sesleri birçok Diyarbakırlının hafızasında yer etmiştir (Değertekin, 2012; Kırmızı, 2009; Korkusuz, 2007; Margosyan, 1997; Özyerli, 2019; Ş. Diken, Kişisel Görüşme, 2018, K. Özhal, Kişisel Görüşme, 2018).

Çocukların; “*Cigare kâğıdı var, çakmak taşı var, kimde var, kime lazım*”, “*Çakmak taşı var, benzin var*” gibi tekerlemeleri özellikle bölgede kaçak tütünü sigara kâğıdına sarıp içen kullanıcıların duymayı bekledikleri seslerdi (Değertekin, 2012).

Kalaylı bakır leğenler içinde, Urum dutu satan satıcının “*Urum dutu! Urum dutu! Hastalara şifa urum dutu! Urum dutu! Dertlere devadır! Hastalara şifadır!*” sesleri kulaklara nağme gibi gelirdi. Kara dutlar “*Arap leylası!!!!, Bağdat hurması!!!!, beyaz dutlar ise “Pirinç pilavi!!!!, Kudret İlahi!!!”* diyerek satışa sunulurdu (Kırmızı, 2009).

Seyyar satıcılar, Dicle Nehri kıyısında yetiştirilen şeftaliyi “*Şeftalii... Kum malii....*” tekerlemesi ile naneyi “*Taze naneee, nane kurutanlarrrrr*” diye bağırarak satarlardı (Değertekin, 2012). Yuvarlak tatlı, simit, kaynamış nohut satan çocukların tiz sesleri sabahın erken saatlerinde herkesçe duyulurdu. Satıcı çocuklar başlarında tepsilerle, “*Adana datlisidir abeee!*”, “*Simit simiiittt*”, “*Tezee simittt, teze simitttt!*”, diye bağırarak sokak sokak gezerlerdi (Korkusuz, 2007; Özyerli, 2019).

Tahta tavlalarında elmalı şeker satan satıcılar çocukları gördüğünü anda, “*Elmalı şekerrr / Parası yoksa / Hasretini çekeerrrr....*”, diye bağırırdı (Özyerli, 2019). Dondurma satıcıları “*Dondurma kaymaaaakk*” diye bağırarak sokakları dolaşırdı. Pandispanya satıcısı “*Ceeennet kuşlari, panndispanyaaa geldi*”, “*Pannndispanya, hem yer hem oynar*”, “*Beze var bezeeee*” diye bağırarak çocukları toplardı (Korkusuz, 2007; K. Özhal, Kişisel Görüşme, 2018). Sakız satıcıları “*Çermik sakıziii, Çermik sakıziii!*” diye bağırarak sokaklardaki müşterilerini çağırırlardı (Korkusuz, 2007).

Sıcak yaz günlerinde su, ayran ve limonata satıcıları, sırtlarında taşıdıkları veya önlerine koydukları, içine buz atılmış içecekleri ilgi çekici sözlerle satarlardı. Su satıcıları; Kürtçe “*Ava büze*”, “*Zozan buhe yüz para*”, ya da Türkçe; “*Soğuk su içen*” ya da “*Yüz paraya bi bardak, inanmazsan iç de bak*”, “*Otuz iki diş kemane çaldırır*” sözleriyle; ayran satıcıları “*Ayran ayran, çakıl masttt...*”, limonata satıcıları da, “*Leymunnnn, leymunnn, soğuk leymunnn*” sesleriyle satış yaparlardı (Değertekin, 2012). Meyan şerbeti bunların içerisinde ayrı bir yere sahipti. Meyan kökü şerbeti satıcılarının, ellerindeki bakır şerbet bardaklarını birbirlerine vurarak çıkardıkları sesler kent hafızasında yer edinmiş, kenti simgeleyen sembol seslerden biridir. Bardakların sesleri duyulduğunda yakınlarda bir meyan şerbeti satıcısının olduğu anlaşılırdı.

1960’ların ortalarına kadar mahremiyet nedeniyle sokak çöplerini kadınlar toplardı. Çöp toplayan görevliler sokaklarda dolaşır, her sokak başında ve belirli aralıklarla “*Çöööp*” diye bağırırdı. Bu sese aşına olan ev kadınları da hemen evlerindeki çöpü kapı önüne koyarlardı (Korkusuz, 2007).

Değirmenden geldikten sonra elenen unlardan geriye kalan buğday kepeklerini almak için sokaklarda gezen ve “*Kepek sataaan, kepek aliyam...*” diye bağırarak kepek alıcıları bulunurdu (Margosyan, 1997).

Günlük ve mevsimlik işler için çığırarak sokaklarda gezen işçiler vardı. Bu işçiler; odun kıran, soba kuran, kuyu temizleyen (kuyu paklayan), dam loğlayan, bulgur çeken ve bıçak bileyenlerden oluşurdu. Genellikle güçlü ve iri yarı bir yapıya sahip olan odun satıcıları, bellerinde ip ve dahreleri, omuzlarında baltaları ile sokaklarda gezer “*Odun kıraaannn, odun kıraaannn*”, “*Bi arkha kuru odun, kuru odun*” diye bağırırdı. Odun satıcıları, sattıkları odunları sokak kapısı önünde, sobaya atılacak kadar küçültene kadar kırarlardı. Nefes nefese çalışan, arada bir durup dinlenen oduncuların balta ve dahreyi indirirken çıkardığı “*Hıhh, hıhh*” sesleri de hafızalarda yer etmiş seslerdendir (Değertekin, 2012; Korkusuz, 2007; Mercan, 2011).

Sonbahar aylarında, sokaklarda “*Bulgur çekaaan! Bulgur çekaaan...!*” sesleri aralıksız duyulurdu. Bulguru çeken ustanın makinesi kol gücüyle çalışan ahşap bir değirmendi. İnsan boyundaki bu makinenin parçalarını yerleştirildikten sonra haznesine buğday doldurup bulgur çekilirdi. Makinenin tıkırtısı komşu evlerden de duyulurdu (Özyerli, 2019; Korkusuz, 2007).

Bahar aylarında kirlenmiş kuyuların temizlenmesi için sokaklarda kol kola girmiş “*Ku'yi paaaakliyaaaaaan*” diye bağırarak ve genelde gözleri görmeyen görevliler bulunurdu. “*Dam loğliyaannnn*” diye bağırarak loğcular, özellikle yağmur ve kar sonrası sokaklarda gezerdi. Sabahın erken saatlerinde başlayan loğlama işlemi sırasında toprak damın ve camların titremesi ile damların saçaklarını (sivinek) döven tokacın sesi duyulurdu. Loğcular kar temizleme işini de yaparlardı. Kar yağışı sonrası gelen loğcuların, küredığı karları sokağa atarken “*Sakkınnn, sakkınnn...*” diye bağırma sesleri halen akıllarda kalan seslerdendir (Değertekin, 2012).

Bazen sokaklarda, önüne kattığı koyun ve keçi ile gezerek “*Ka're kurbanee!*”, “*Keri kurbanee, teseduk malee*” diye bağırarak ve bir elinde de içinde kesme aletleri bulunan sepeti ile adakçı kasapların sesi duyulurdu (Korkusuz, 2007). Bunlar hem kurbanlık koyun satar hem de kurbanları keserlerdi.

Sokaklardaki bir diğer ses afiş gezdiricilerin sesiydi. Afiş gezdiriciler, faytonlarla veya yürüyerek sokak sokak gezer, sinemalarda gösterime girecek filmlerin tanıtımını yapardı. Filmin adını, hangi sinemada oynadığını ve sanatçıların isimlerini yüksek sesle bağırarak dolaşırlardı. “*İki film tekmili birdeeen*” veya “*Belgin Doruk*”, “*Ayhan Işık*” gibi ilgi çekici film sanatçıların isimlerinin söylenmesi hafızalarda yer eden seslerdendi.

Faytonların ve at arabalarının yol boyunca ilerlerken at nallarının bazalt sokak taşlarına dokunarak çıkardığı ses, “*ritmik ve senkronize bir müzik halini alarak*” hafızalarda yer etmiştir. Sakin ve uyumlu bir şekilde yol alan atlar birden bire bir gürültü çıkarır, kişnemeye başlardı. Faytoncu, “*Buubuubuuvv...! Bubiubuuvv...!*” diye seslenerek atları sakinleştirmeye çalışırdı (Özyerli, 2019).

Demirciler Çarşısı'ndaki usta demircilerin, kızgın demiri örsün üstünde çekiçlemesi sırasında “*Tak, tuka, tak... Taka, tuka, tak...*” diye çıkardığı ahenkli sesler dar sokakların sessizliğinde duyulurdu (Özyerli, 2019). Evliya Çelebi de Kazancılar ve Demirciler çarşısında kazanlara ve bakır kaplara bir müzik aleti gibi “*Tirtaka tirtâk tirtirtâk*” diyerek çekiçlerin vurulduğunu, dinleyenlerin hayran kaldığını söyler (Okumuş, 2012).

Sabah ve akşam saatlerinde, dükkânların açılış ve kapanışları sırasında darabanın çekilme sesleri duyulurdu. “*Akşam saatlerinde, ucu çengel şeklindeki uzun demir çubukla aşağı çekilen tek parçalı daraba (kepenk), “şarrrr, şorrr ...” arası bir ses çıkarır, duyulan bu*

seslerle dükkânların kapandığı anlaşılırdı. Aynı şeyin tersi sabah yapılır, yine “şarrrrr şorrrr” sesleri arasında darabalar kaldırılır, “Bismillah” diyerek dükkânlara girilirdi.” (Margosyan, 1996).

Yüksek ve çivi topuklu rugan ayakkabı giyen kadınların bazalt taş sokaklarda yürürken çıkan “çık çık çık” sesi akıllarda yer eden seslerden biriydi. Sokaktan eve girişte, evin ahşap ana giriş kapısının kilidi açılırken, kapısındaki büyük anahtar deliğine sokulan anahtarın “şırang, şırang, şırang” diye ses çıkararak çevrilmesi bu evlerde yaşayanların bugün de hatırladığı bir sestir (Özyerli, 2019).

Evlerin sokak kapılarını çalarak Kürtçe veya Türkçe belirli bir ritimle yiyecek isteyen dilenciler gündelik hayatın bir parçası sayılırdı (Değertekin, 2012). Bazı dilenciler “Cuma akşamıdır hafıza bi kısmeeet!” diye sadaka isterdi (Korkusuz, 2007).

Kapı tokmağı sesi gündelik yaşam kategorisinde yer alan özgün seslendendi. Bu sesi özgün kılan nitelik, Suriçi’ndeki bazı evlerin kapısında iki farklı tokmağın bulunmasıydı (Şekil 1-f). Bu farklı tokmaklar kapıyı çalan kişiyi tanımlamak ve ona göre hazırlık yapmak amacıyla kullanılmaktaydı. Kapı tokmakları genellikle farklı sesler çıkartabilmesi için büyük ve küçük olarak tasarlanmıştı. Büyük olan tokmak tasarım olarak daha özensiz, düz bir formda olup, kalın bir ses çıkartırken; küçük olan tokmak işlemeli olup, görece daha ince bir ses çıkartmaktadır. “Tok” ve “tak” şeklinde karakterize olan bu sesler aynı zamanda bir mesaj vermekteydi. “Tok” sesi duyulduğunda kapıda bekleyen bir erkek, “tak” sesi duyulduğunda ise kapıyı çalanın bir kadın olduğu anlaşılırdı (Bekleyen, 1999; Dalkılıç ve Bekleyen, 2011).

Bazalt taştan yapılmış fiskiyeli havuzdan alınan su, “satıl” denilen galvaniz kovaların yardımıyla avlunun bazalt döşemesine boca edilir, dört bir yanı süpürülerek yıkanır. Avluya dökülen su sesi ve süpürme sesi, temizliğin sesi olarak bugün de hatırlanır (Özyerli, 2019). Bazen de sabahın ilk ışıklarıyla evin hanımının sokak kapısını açarak, “Günün aydınlık ve ferah olması” dileğiyle kapı önüne döktüğü suyun sesi, sokakta yankılanırdı.

Yazın sıcak gecelerinde damlardaki tahtlarda uyurken, açık hava sinemalarının uzaktan gelen sesleri, Diyarbakır Garı’na giren trenin uzun uzun çalan düdüğü, trenin “cuf cuf” sesi ile sabahın ilk saatlerindeki sessizlikte duyulan kuş cıvıltıları her gün duyulan seslerdi (Değertekin, 2012).

Gelenek kategorisinde yer alan ve yöreye özgü karakteristik seslerden biri de Dengbêj geleneğinden gelen ustalara aitti. *Dengbêj*, kelime anlamı itibariyle deng (ses) ve bêj (söyleyen, anlatan) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olup, “sese ruh kazandıran”, “sesi meslek edinmiş usta” gibi anlamlara gelmektedir (Uzun, 2001). Yörede yaygın olan dengbêj geleneğinde dengbêjler, aşk hikâyelerinin yanı sıra, halk destanlarını, kahramanlıkları, göç ve savaş gibi toplumsal olayları kendilerine has üsluplarla icra edip dinleyicilerine aktarırlardı (Şekil 1-g). Dengbêjler, özgün ritüellerine ve hünelerine ek olarak birer hafıza taşıyıcısı olmalarından ötürü sözlü tarihin ve somut olmayan kültürel mirasın önemli unsurları olarak görülmektedir:

2.2. Sembol seslerin belgelenmesi

Sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir aşama da tespitleri yapılan ses kaynaklarının belgelenmesidir. Çalışmanın bu aşamasında sembol seslere ait ses kaynakları kaydedilerek belgeleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Kayıtlar, iki kulaklı (binaural) ses kayıtları ile gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtları alınırken ses kaynaklarına ait görsel kayıtlar (fotoğraf ve/veya video kayıtları) da yapılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Diyarbakır Suriçi Bölgesi ve yakın çevresini kapsayan Miras Alanı ve ses kaynakları (a: Ezan, b: Kilise çanı, c: Davul-zurna, d: Bakırcı, e: Şerbetçi, f: Kapı tokmağı (Fotoğraf: Ayhan Bekleyen Arşivi), g: Dengbêjler, h: Demirci)

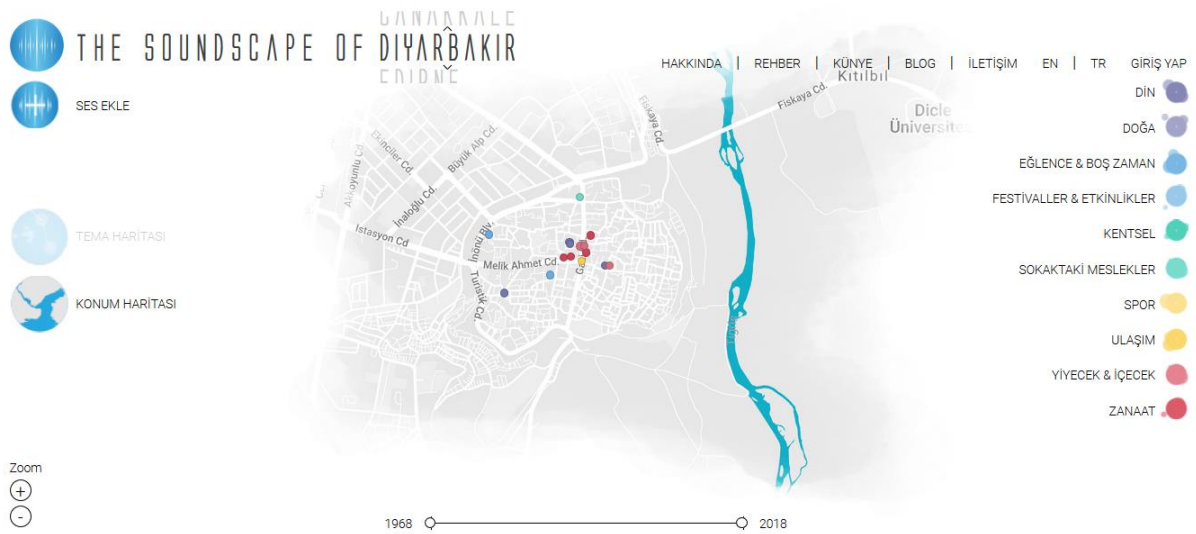
2.3. Sembol seslerin paylaşımı

Bu çalışma, Suriçi’ndeki akustik mirasın sadece tespit ve belgelemesi ile sınırlandırılmamış, bu seslerin kullanıcıların katkıda bulunup geliştirebileceği, dijital bir ortamda paylaşılmasını da hedeflemiştir.

Yelmi, Kuşcu ve Yantaç (2016), kentsel sesleri somut olmayan kültürel miras unsurları olarak koruyup, bunu interaktif bir çalışmaya dönüştürmeyi amaçladıkları ve “*The Soundsslike Project*” olarak adlandırılan bir platform kurmuşlardır. Proje, temel olarak insanların sembol kentsel sesleri kaydetmelerini ve bu sesleri çevrimiçi ses arşivine yüklemelerini sağlayan bir platform sunmaktadır. Bu çevrimiçi platform, kullanıcılardan ve katkıda bulunanlardan daha fazla bilgi edinmek için interaktif bir ara yüz aracılığıyla sergilenip, kamusal farkındalığı artırarak arşiv içeriğini zenginleştirmektedir. Daha geniş kitlelere ulaşması, farklı şehirlerdeki seslerle kıyaslama imkânı tanınması, platforma başka kullanıcıların da arşivlerinde bulunan sesleri ekleyebiliyor olması ve bu alanda çalışan diğer araştırmacılarla ortaklaşmaya olanak sağlaması gibi avantajlarından dolayı Suriçi’nin akustik

mirasına yönelik yapılan çalışmalardan derlenen sesler Soundsslike⁹ dijital platformuna yüklenmiştir.

Dünya Miras Alanı ve tampon bölgelerinde iki kulaklı ses kayıtları ile belgelenen sembol sesler, Soundsslike dijital platformuna aktarılmadan önce laboratuvar ortamında düzenlenmiştir. Ses kayıtlarının, ses kaynağının özelliğine göre farklı sürelerde düzenlemeleri yapılmıştır. Belirlenen sembol sesler, dijital platformda yer alan 12 kategori (Yelmi, 2016) altında ayırt edilmiştir. Ses kayıtları, dijital platforma (<http://diyarbakir.soundsslike.com>), İstanbul ve Londra'dan sonra üçüncü kent olarak, **“Diyarbakır”** başlığı altında kategorize edilip yüklenmiştir (Şekil 2). Diyarbakır'dan sonra Antalya, Çanakkale, Edirne, Giresun, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Konya, Le Havre, Medine, Muğla, Paris, Rize ve Trabzon kentleri de bu platforma eklenmiştir.

Şekil 2. Soundsslike dijital platformunda yer alan Miras Alanında bulunan ses kaynaklarının konumları (<http://diyarbakir.soundsslike.com>)

3. SONUÇ

Günümüzde kültürel miras algısının yalnızca somut kültür varlıklarıyla temsil edilmeye kalmayıp, somut olmayan kültür varlıklarını da içeren bir düzeye gelmiş olmasından dolayı akustik mirasın önemi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, kentsel ve kültürel seslere olan farkındalığı arttırmak için sembol seslerin korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası ölçekteki uygulamalar ışığında yürütülmüştür. Ancak bilinmektedir ki, akustik mirasımızı oluşturan sembol sesler sadece günümüzde işittiklerimiz değil, geçmiş dönemlerde belleklerde yer alan sesleri de içermektedir. Bu konu ile ilgili duyarlılık oluşmadığından zaman içerisinde ses kaynaklarımız azalmış ya da yitirilmiştir. Ses kaynaklarımızın belgelenmesi ve unutulmadan kayıt altına alınması gereklidir. Bu çalışma kapsamında belgelenen sembol sesler, Diyarbakır için oluşturulan dijital ses arşivinde (<http://diyarbakir.soundsslike.com>) paylaşılarak farklı kullanıcıların erişimine açılmıştır. Çalışmada belgelendirilen ses kaynakları, hâlihazırda işitilmekte olan sembol seslerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın devamında yerel kullanıcıların ya da konuyla ilgili kişilerin katılımı sağlanarak, dijital arşivin genişletilmesi planlanmaktadır. Bu platformda yer almayan ve yörenin sosyokültürel farklılığından dolayı alana özgü olduğu düşünülen “Gündelik Yaşam” ve “Gelenek” adlı 2 yeni kategorinin platforma eklenmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu

çalışma kapsamında elde edilen veriler sonucu, ileriki aşamalarda “Yitirilen Sesler” adı altında bir kategorinin daha eklenmesi önerilmektedir.

Akustik mirasın sürdürülebilirliği için, Diyarbakır Suriçi Bölgesini de içeren “miras alanına” özgü korunması öncelikli ses kaynaklarının belirlenmesi ve bu seslerin yeni araştırmalarla kayıt altına alınması büyük önem taşımaktadır. Sembol sesleri gelecek nesillere aktarmaya ve kentin sahip olduğu akustik mirası uluslararası ölçekte görünür kılmaya yönelik çalışmalar başlatılmalı; dengbêjler gibi sembol ses kaynaklarının daha detaylı biçimde belgelenerek UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne katılımı sağlanmalıdır.

⁷*Erbane*: Binlerce yıldır Mezopotamya ve İran coğrafyasında ortak kullanılan, yörelere göre; daf, def, tef, arbane, erbane, erbani gibi değişik şekillerde isimlendirilen, melodiyle değil ritim ile çalınan, vurmali bir çalgıdır.

⁸*Çepik*: Alkış manasına gelen ve adını performans esnasında iki elin birbirine vurulmasından alan Diyarbakır yöresine ait bir halay türü.

⁹Soundsslike dijital platformuna Diyarbakır’a ait ses kaynaklarının eklenmesi, proje yürütücülerinin izniyle 2018 yılında gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Almeida-Klein, S., & Pérez de Cuélla, J. (1996). Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development. Paris.
- Bekleyen, A. (1999). Eski Diyarbakır Evlerinin Sosyal ve Kültürel Açından İncelenmesi: Fiziksel ve Davranışsal Konular, Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Çakır Aydın, D., Uysal, E., & Özbudak Akça, Y. B. (2015). Sustainable soundscape : A Field Study in the Historical Suriçi Area of Diyarbakır, In 44th Inter-Noise Congress & Exposition on Noise Control Engineering, August 9-12, San Francisco.
- Çakır Aydın, D., Uysal, E., & Özbudak Akça, Y. B. (2017a). Diyarbakır Tarihi Suriçi Bölgesi Akustik Mirasının Değerlendirilmesi. Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 8(2), 255–266.
- Çakır Aydın, D., Uysal, E., & Özbudak Akça, Y. B. (2017b). Diyarbakır Suriçi Bölgesi Sembol Seslerinde Değişen Kullanıcı Algısı. 12. ULUSAL AKUSTİK KONGRESİ ve SERGİSİ 14-15 Eylül 2017, İzmir.
- Dalkılıç, N., Bekleyen, A. (2011). Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Mimarisi, Editör: İrfan Yıldız, Diyarbakır Valiliği Yayını, 417-463.
- Değertekin H. (2012). “Bir Ev, Bir Sokak, Bir Şehir, Diyarbakır Anıları”, Kanguru Yayınları, Ankara, 14, 23, 35, 48.
- Dokmeci Yorukoglu, P. N., & Kang, J. (2016). Analysing sound environment and architectural characteristics of libraries through indoor soundscape framework. Archives of Acoustics, 41(2), 203–212. <https://doi.org/10.1515/aoa-2016-0020>.
- Evliyâ Çelebi (2001). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c. 4. Haz. Yücel Dağlı Seyit, Ali Kahraman. İstanbul: YKY, 29.
- Kırmızı, Z. (2009). Amid-i Nur, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Editör: Şeymus Diken, 127, 175-176, 180.

- Korkusuz, M.Ş., (2007). Eski Diyarbakir’de Gündelik Hayat, Kent Yayınları No:23, İstanbul, 58-59, 60, 142.
- Korkusuz, M.Ş. (2007). Bir Zamanları Diyarbakir, Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar, İstanbul.
- Lenzerini, F. (2011). Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples. *European Journal of International Law*, 22(1), 101–120.
- Margosyan M., (1996). Gavur Mahallesi, Aras Yayınları, İstanbul, 62.
- Margosyan, M., (1997). Söyle Margos Nerelisen?, Aras Yayıncılık, İstanbul, 36.
- Mercan, M, (2011). “Diyarbakır Türküsü”, DİTAV Yayını, Ankara, 165.
- Okumuş, E, (2012). Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde Diyarbakır, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: VII, 26.
- Özçevik, A. (2012). İşitsel peyzaj–soundscape kavramı ile kentsel akustik konforun irdelenmesinde yeni bir yaklaşım. Doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>.
- Özçevik, A., & Yüksel Can, Z. (2013). İşitsel peyzaj kavramı ve kentsel akustik konfora katkısı. *Mimarlık*, (370), 73–77.
- Özyerli, S., (2019). Yemekli Diyarbakır Tarihi, Amida’nın sofrası, Aras Yayıncılık, 13, 36, 54, 69, 70, 125.
- Schafer, R. M. (1994). *The soundscape: Our sonic environment and the tuning of the world*. Vermont: Destiny. <https://doi.org/10.2307/3345272>.
- UNESCO. (2015). Report of the Decisions Adopted by the World Heritage Committee at its 39th Session. WHC-15/39.COM/19, Bonn.
- UNESCO. (2018). What is Intangible Cultural Heritage?
- Uzun, M. (2001). *Dengbêjlerim*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Vecco, M. (2010). A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321–324.
- Yelmi, P. (2016). Protecting contemporary cultural soundscapes as intangible cultural heritage: Sounds of Istanbul. *International Journal of Heritage Studies*, 22(4), 302–311. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1138237>.
- Yelmi, P., Kuşcu, H., & Yantaç, A. E. (2016). Towards a Sustainable Crowdsourced Sound Heritage Archive by Public Participation. In *Proceedings of the 9th Nordic Conference on Human-Computer Interaction - NordiCHI’16* (pp.1–9). Gothenburg. <https://doi.org/10.1145/2971485.2971492>.